

ՀԱՉԱԿ

ՅՈՒԶՈՒՄՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.

Մեծ, արիւնահեղ յուզումներ Լրդրումում, յուզումներ Ալաշկերտում, յուզումներ Զարաթայում ու Երզնկայում, ընդհարումներ Խոտաջրում, ընդհարումներ Վանում... և հայաստանցի հայ ժողովուրդը խլրտվում, չարժվում է, և հայաստանցի հայ բանուղ ժողովուրդն այդպիսով մեռնում է կեանքի մի նոր չրջան, որ այսուհետև մի նոր ու բնաւորուղ կերպարանք է տալիս այդ կեանքին: Մենք չենք կարող չափել, որ այդ երեւոյթն ինքն ըստ ինքեան ուրախալի է: Ուրախալի է, որովհետև նա ապացոյց է, որ հայ ժողովուրդը «զարթնում է». ուրախալի է, որովհետև նա ապացոյց է հայ ժողովրդի անբաւականութեան իր գրութեամբ. ուրախալի է, որովհետև նա բողբ է հայ ժողովրդի ներկայ անտանելի հանրակեցութեան դէմ: ուրախալի է, վերջապէս, որովհետև այդ «զարթնելը», այդ անբաւականութիւնը, այդ բողբը նրանց կիրկեն այժմեան թշուառ վիճակից: Բայց ուրախալի խօսքով այդ նշանաւոր երեւոյթի մասին մենք չենք կարող չատանալ: Ըմբռնելով հանդերձ այդ երեւոյթի միտքն ու բնաւորութիւնը, հայ յեղափոխականը մեծ լրջութեամբ պէտք է վերաբերվէ դէպի նա և ճանաչէ իր կատարելի գերը նրա նկատմամբ:

Երբ որ մոխրի վրայ վիշում է քամին և ցրվում նրան, կրակը, որ թագուն վառվում էր նրա տակ, սկսում է բորբոքվել և յայտնվում են կայծեր: Այդպէս և հայ ժողովուրդն իր հանրակեցութեամբ: Երբ որ նրա հանրակեցութեան կերպերն երբեմն-երբեմն առանձին խոտութեամբ ծանրանում են հայ ժողովրդի կրծքի վրայ, այդ կուրծքը, այլ ևս անկարող լինելով շնչել, ճգնում է աղաաւիւլ այն ծանրութիւնից, որ նրա շնչառութեան խանգարանք է: Հայ ժողովուրդը սաեպ ենթակայ է թիւրք կառավարութեան այնպիսի անկարագրելի վայրագ կատաղութեան, որ նրան անկարելի է դառնում շուգվել: Եւ նա յուզվում է, մեծանում է հարկը տար, կամ սկսում է ուղղակի կռիւլ թիւրք զօրքերի հետ, շատ անգամ քաջ գիտնալով, որ այդ անհաստատ կռիւ

հետևանքն այն կլինի, որ ինքը կյաղթվէ, արխն կթափէ, և բանտերի դռները կբացվեն նրա դիմաց: Բայց այն, ինչ ամենից շատ աչքի է ընկնում, երբ մարդ քննում է այդ յուզումները, դա — յուզված հայերի ամեն կերպի անպատրաստութիւնն է կռիւլու համար, նրանց ոյժերի կատարեալ անկազմակերպված լինելն է, կռիւ համար կանխապէս որոշած նախադիմ չունենալն է: Ահա հենց այդ կէտը պէտք է դրուէ հայ յեղափոխականների լուրջ ուշադրութիւնը: Կիւթական անպատրաստութիւնը, յեղափոխական ոյժերի անկանոն, անկարգապահ ու ցրված գրութեան մէջ լինելը, մի խօսքով, ընդարձակ, ուժեղ ու լուրջ կազմակերպութեան բացակայութիւնը և այդպիսի վիճակում թիւրք կառավարութեան հետ կռիւն՝ առանց կանխապէս որոշած նախադիմ, — թէև դա կարող է ունենալ իր օգուտները, իրեն կենդանի օրինակ, իբրև պրօպագանդա գործով, բայց լուրջ յաղթութիւն, յեղափոխութեան նպատակների իրագործման նպատառով մի պայման — երբէք: Եւ այդ տեսակետից ինտելիգենտ յեղափոխականների ներկայութիւնը Հայաստանում, այդ յուզվող ամբոխի կարգերում, առելի, քան երբ և է, անհրաժեշտ է անյետաձգելի կերպով: Կազմակերպել այդ ոյժերը մէկ ընդհանուր յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ, որ ունենայ իր նպատակների որոշ ծրագիրը, իր գործունէութեան որոշ նախադիմ, իր նիւթական ոյժերի նախապատրաստութիւնը — դա այժմ հայ ինտելիգենտ յեղափոխականների առաջին պարտականութիւնն է: Երբ որ հաստատված կլինի մէկ այդպիսի կազմակերպութիւն, երբ որ այդ կազմակերպութիւնն օժտված կլինի թէօրիական, մարդերի ու նիւթական անհրաժեշտ գործութեամբ, — այն ժամանակ նա ընդունակ էլ կլինի երկրի ամենայն անկիւններից միաժամանակ հնչեցնել պատերազմի հնչակը և միաժամանակ կերպով, կանխապէս որոշած ու մտածած նախադիմով մղել մարտն ընդդէմ թիւրքական կառավարութեան: Այդպիսի պատրաստականութեամբ և այդպիսի կերպով յեղափոխականները կարող են հաւատարմացած լինել, որ յաղթութիւնն իրենցն է, թէկուզ մեծամեծ գոհարութեան գնով: Այդպէս կազմակերպված ու մարտի նախադիմը որոշած, նրազք

նախազգուշացրած կլինեն շատ անբարեխաղող հանգամանքներ ու սպայմաններ, որոնք անխուսափելի են այն պարագայում, երբ յեղափոխականներն անպատրաստի ու աննախազիծ կերպով են յանկարծակի յուզվում կառավարութեան դէմ և կուռւմ նրա զօրքերի հետ, ինչպէս վերջերս եղան մի քանի դէպքերս Յանկարծակիի գրգռվիլը, յանկարծակիի վրդովվիլը վատ խորհրդատու է, նա մանաւանդ յեղափոխական գործունէութեան մէջ: Առաջնորդվել այդ յանկարծակիի վրդովումով և սկսել կուռել թիւրքերի հետ — կանխապէս չմտածած, չկռած, հետեանքները չնախատեսած քայլ է, որ ըստ մեծի մասին կարող է վնասել յեղափոխականներին, կորզելով նրանց միջից թանկագին ոյժեր՝ գրեթէ անպտուղ յեղափոխական գործի համար: Ամեն մէկ ընկալում թիւրքաւ կան զօրքերի հետ, ամեն մի կոխ, ամեն մէկ ընդգրմաւ, դրութիւն կամ յարձակում նրանց վրայ պէտք է կան խապէս որոշված ու տրամաբանված լինի, պէտք է կանխապէս նախազգուշացնել լինի:

Ահա՛ հէնց այդ խորհրդածութիւնների վրայ ենք այսօր ուղղւմ հրաւիրել հայ ինտէլիգէնտ յեղափոխականների բանխմայ ուշադրութիւնը և յիշեցնել նրանց իրենց պարտականութիւնն ու դերը — կազմակերպել հայ ժողովրդի հարկաւոր յեղափոխական ոյժերը և այնուհետեւ կանխաւ մտածած ու կռուած նախազգով մղել յեղափոխական մարտը: Իսկ մինչև այդ ժամանակը, յանուն գործի աջողութեան, զիտնալ զսպիւլ բօսկական յանկարծակի վրդովումը, վրէժ առնելու ու ապստամբելու, բացարձակապէս մարտ մղելու անհրաժեշտ իղձը վերապահելով այն օրհասական օրվայ համար, երբ հարկ եղած ամեն միջոցներ գործադրված կլինեն այդ մարտը յաղթանակով պսակելու համար:

Յուզվում է, յուզվում է հայաստանցի հայ բանող ժողովուրդը — և դա ապացոյց է, որ յեղափոխական ոգին տարածված է նրա մէջ, և դա ապացոյց է, որ յեղափոխական մարտը մղելու համար Հայաստանում պատրաստի, պարարտ հող կայ. և դա ապացոյց է, որ հայ բանող ժողովուրդը հասունացել է այնքան, որ հասկանում է իր վիճակը, զիտէ բացարձակապէս բողոքել նրա դէմ և ըզձում է աւելի բաւն ու բարւոյրը: Վերջին յուզումների ամենանշանաւոր կէտը դա է և կարող ենք այսօր ասել հաստատապէս, որ հետո չէ հայի թշուառութեան ու դարեւոր քստմենիլ ստրկութեան վերջին ժամը:

Յուզվում է, յուզվում է հայաստանցի հայ բանող ժողովուրդը — և հայ ինտէլիգէնտ յեղափոխական ոյժերը թո՛ղ զիտնան որոշ ու գրական ուղղութիւն տալ այդ յուզումներ առաջացնող զգացման, զիտնան ուղղութիւն

տալ յետագայ յուզումներին, կազմակերպել յեղափոխական ոյժերը, աւելի զրդուել ու արծարծել յեղափոխական ոգին հայ բանող ժողովրդի մէջ և կանխապէս գրուած նրա գործնական աջակցութիւնը, զիտնան յաղթանակով մղել այն սուրբ ու մեծ մարտը, որ սրանից առաջ նախաձեռնեցին միայն մէկ ափ մարդիկ, բայց որն աւարտ կտանայ միլիոնաւոր կրճերից զուրս պրծած ազադակով — «ազատ է հայ ժողովուրդը, ազա՛տ է Հայաստան»:

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿ ԱԼԱՇԿԵՐՏԻՅ

(Աւիական թղթակցից)

23 Մայիս, 1890.

Ալաշկերտ հասած ժամանակս քաղեցի ամենաճիշդ տեղեկութիւններ վերջերս նոյն քաղաքի հայ ժողովրդեան մէջ յառաջ եկած գաղթականական շարժման մասին, զորս նոյնութեամբ կը փութամ հաղորդել ձեզ ի հրատարակութիւն: Նայելով այդ տեղակութեանց, կարելի է ըմբռնել այն ծանր և տագնապալի վիճակը, յորում կը գտնուի հայ ժողովուրդը իր սեպհական հոգի վերայ: Ալաշկերտի հայ ժողովրդեան մէջ գաղթելու միտքը յառաջ չեն եկած գրացի կառավարութեան կողմանէ ներշնչուած սին և պատիր յոյսերէ, ինչպէս երբեմն Շահ Աբասի օրով կամ այն և այն անձի թելադրութեամբ, քանի որ յայտնի է այդ ժողովրդեան թէ գաղթել միանել կը նշանակէ, որուն կենդանի օրինակը մօտիկ անցնալի մէջ գեռես անշուշտ իր աչքի առաջ ունի, այլ այդ՝ բնական հետեանք է երկրի մէջ տիրող պարբերական դարձած հարստահարութեանց, կառավարական ճնշմանց, տուրքերու սրածառաւ անգութ և անողորմ պաշտօնէից կեղեքմանց, քրդերու անընդհատ յարձակմանց, ևս և քաղաքական կասկածանքէ յառաջացած վայրագ ծեծի, բանտարկութեանց և խռչանդանաց, անմիտ խուզարկութեանց և առհասարակ ինչքի և կեանքի անապաւնութեան: Հետաքրքրելի են մանաւանդ կառավարութեան խուզարկութիւնք, կառավարութիւնը հոս առած է, կզգայ թէ բան մը կը գտնուի իր շուրջը, բայց չտեսնել, և՛ սովորել կազմանի մը նման յարձակում կը գործէ աննպատակ, աջ ու ձախ սարսափ կը տարածէ, յիմարութեանց ամենախռչունները կընտրէ, և այսու աւելի ևս կարծարծէ այն կրակը, որ կը պլպլայ այսօր այրած սրտերու մէջ: Յիմար կառավարութիւնը իւր կը քսէ մեր հայրին: Ահա խուզարկութեանց մի քանի դէպքեր, որ կատարուած են նոյն Ալաշկերտի մէջ: Տեղական կառավարութիւնը կարծեմ թէ գաղթային շարժումը արդիւնք է անհասնելու զրգումանց, կը ձերբակալէ Նզմի-

Թափէ զիւրի սէս Յովհաննէսը, խիստ և մանրակրկիտ խուզարկութեան կենթարկէ նորա տունը, ուր ոչինչ գտնելով՝ մահաւ չափ ծնծելէ զինի՝ կուզարկէ Կարնոյ բանտը, ուր կգտնուի երկու ամսէ ի վեր: Այլ ձերբաւ կաշին նաև նոյն գիւղի մէջ ուսուցչութեան պաշտօն վարող Բաղդէցի Գրիգոր անուն անձը, զոր շարունակ հինգ օր անօթի և ծարաւ կը բանտարկեն Ալաշկերտի կառավարական պաշտօնատան մէջ. ապա գաւազանի հարուածներու տակ կը բռնադատեն թաղաքի մէջ ժողովարարը և զորս ուղարկած և զուրկէն ժողովրդին եկած նամակները, թշուառը ճարահատեալ կկատարէ: Մանրաւ կրկիտ խուզարկութեանց կենթարկեն նոյնպէս Ալաշկերտի մէջ ուսուցիչ Սերովբէ Արփիարեանի տունը, (խեղճ ուսուցիչներ, ամեն տեղ ուսմը ձեր զլիւին կը պայթի) ապա կուզարկեն զինքը Կարնոյ բանտը, ուր կը գտնուի երկու ամսէ ի վեր և այն: Ժողովուրդը վերջապէս անկարող լինելով այլ ևս հանգուցիւ անտեսական և քաղաքական այս աստիճան անտանելի բռնութեանց, կը յուզուի և կը մտածէ, գաղթականութեամբ ազատիլ այդ նեղ կացութիւնէ. սակայն գործի չձեռնարկած, խոհեմութեամբ վերջին փորձ մը ևս կուզէ փորձել. կը դիմէ նախ տեղական կառավարութեան, Կարնոյ կառավարութեան, ապա բարձրագոյն Վրան և մեր պատրիարքարանին, յայտարարելով յայտ համարձակ թէ եթէ բարենորոգումներ չներմուծվին երկրին մէջ, եթէ ճշունքները չվերցուին ու իրենց ցաւերուն դարման չըրուի՝ պիտի հարկադրուին գաղթել ձգարիտ է, ժողովրդեան գիմումը, հանած աղմուկը սուանց որ և է հետեանքի չմնար. սակայն նայեցէք կառավարութիւնը ինչ ընթացք կը բռնէ ժողովրդեան աղբրագին պաշտատանց և արդար զայրոյթին հանդէպ: Կարնոյ կուսակալը ժողովրդեան գիտաւորութիւնը իմանալուն պէս՝ Կարնոյ ընդհանուր գաղափարը, պոլիտէստը, և վարչական ժողովը (խառը էր) անգամներէն Մամաս Քէօսեանը, որ ծանօթ է իւր ծայրայեղ տաճկամտութեամբ, շահախնդրութեամբ և վատութեամբ, 200 հեծեալներով կուզարկէ Ալաշկերտ Սոքա, հակառակ ժողովրդեան անկեղծութեան, անմիջապէս կսկսին անյուր բարբարոսական միջոցներով ընդհաւ նուր խուզարկութիւն ընել երկրին մէջ. մի քանի անձեր ձեռք ձգելով՝ կուզեն վախեցնել ժողովուրդը և այդու դարմանել ժողովրդեան ցաւերը. 15 օր կմնան քաղաքին մէջ ուտելով և սպասելով նոյն իսկ ժողովրդեան ցորենը, յարկը և գարին սուանց ո՞ր և է վարձ վճարելու, 6 հոգի ծեծի տակ չարաշար կապանեն. այս թշուառներէն մին է եղած սէս Սարգիսը Մուսուն գեղէն, որ հաշտուած էր տեղւոյն մէջ իբրեւ շատ պատուական անձնաւորութիւն: Կատկածի կենթարկեն չորս վանեցի պանդուխտներ, որոնք Ռուսաստանէն կը գառնային հայրենիք՝ լի քաղցր յայտնութիւն և ընտանեկան կարօտով, կը կողոպտեն և այնպէս կարճակեն. այս ամեն արհաւիրք գործելէ յետոյ ժողովրդեան բացարձակապէս կպատասխանեն թէ կարող էք երթալ ուր որ կուզէք: Հետամուտ կը լինեն գիտնալու թէ ո՞վ է անգլխական թալ միջ թերթի հետք զթակցու-

թիւն ընողը. կը հարցնեն խեղճ ժողովրդեան, որ թերեւս չգիտէ ալ թէ ո՞րն է արեւելքը, ո՞րն արեւմուտքը, թալ միջ կազէ թատըն մուխտալ էրաթ իտէն վար պուրտան, քի՞մ տիր. (այստեղ թալ միջին հետ թղթակցող, նորան լուրեր հաղորդող կայ, ո՞վ է): Ժողովուրդը կը պատասխանէ. - Թէմիշ փիս պիմէմիզ պիզ. (մաքուր աղտուող չէնք զիտեր մենք): Այս պարզ միամիտ պատասխանին կը յաջորդեն գաւազանի հարուածներ, զոր կտեղան ոտիկանք անտէր ժողովրդեան զլիւին: Յանձնախումբի անգամները յետ կը գառնան Կարին, թողնելով իրենց ետեւ ահուսարտափ, միանգամայն և զայրոյթ և սոսկալի ատելութիւն:

Այն ինչ պաշտօնեայք կը հեռանան, ահա տեղացի թիւրքերը կսկսին իրենց սպանալիքները գէպ հայ ժողովուրդը. նոյն իսկ պաշտօն էիք թեւադրութեամբ կատաղած թիւրքերը քաղաքին փողոցները, շուկային մէջ գիւղերը և ամեն կողմ յայտ համարձակ կըսեն. Էրմէնի. Էրի քեօս պիշաղիլէ տողայաճաղը (հայերը բութ գանակով պիտի կոտորենք). հայերը կը յուսահատին, կը հարկադրին փորձ մի ևս ընել 15 հոգիէ բաղկացեալ պատգամաւորութիւն մը կուզարկուի Կարնոյ կուսակալութեան, նոյն թուով պատգամաւորութիւն մ' ալ կուզարկուի Պարսկաստան շահին ներկայանալու անձամբ: Սակայն Պայագիտի կառավարիչը բարձրագոյն հրամանաւ, զինու զօրութեամբ կարգելու այդ պատգամաւորութեան անցքը գէպ ի Պարսկաստան, այնուամենայնիւ ժողովուրդը չկատար Տեղւոյն պարս. հիւպատոսարանի միջոցաւ զրաւոր բանակցութիւն կսկսի շահին կատաւարութեան հետ. պարսկական կառավարութիւնը կը խոստանայ մ' չթէ միայն տեղ տալ նոցա իւր երկրին մէջ բնակելու համար, այլ և փոխադրութեան համար ամեն կարելի եղած զիւրութիւնը բնծայել:

Մինչ այս մինչ այն՝ Կարին ուղարկուած պատգամաւորութիւնը ոչինչ ընել չյաջողած՝ կը վերադառնայ Ալաշկերտ, իր զլիւթն վերայ ունենալով Ալայ պէյը 200 հեծեալներով: Վերջոյ հրահանգ կը արուի կրկին քննել այդ գաղթային շարժումը և աւելի խիստ խուզարկութիւններ կատարել Այս այն Ալայ պէյն է որ Մամբրէ վարդապետին հետ տեսնուած ժամանակ՝ սուանց ո՞ր և է ակնածութեան կըսէ անոր թէ՛ Լյումենիէր ալշաք միլլէթ աըրլէր. պու սէօյլէտիլլէրի հէփսիտէ կալան տըր, վէ քէնտիլլէրինին փէրուշանիթլէրինէ քէնտիլլէր սէպէպ օրաճաքլար (Հայերը ստոր անպիտան ժողովուրդ են. իրենց բոլոր այս ըսածը սուտ է և իրենանց թշուառութեան իրենք իսկ պատճառ պիտի լինին): Ալայ պէյի քննութեան բոլոր արդիւնքը կը լինի՝ մատնութեամբ Կարապետ քահանայի՝ որ տեղւոյն առաջնորդական փոխանորդի պաշտօնը կը վարէր, անմիջապէս ձերբակալել Պէնկլեան Մամբրէ վարդապետը, իբրեւ հեղինակ գաղթականութեան շարժման, իբրեւ գրողիչ և թեւադրող, իբրեւ վերջապէս մի վնասակար անձ կառավարութեան շահուց, սուանց ժամանակ տալու որ կարողանայ հաւաքել իւր գոյքերը, և չորս ոտիկաններու հսկողութեան

տակ՝ ուղարկել Կարին՝ հակառակ ժողովրդեան համա-
կրամայ ցույցերուն՝ վարդապետը՝ ճանապարհ դնելու
համար ժողովուրդը ոտք կենէ. վաթսուն հեծեալներ,
հինգ բաճանայ դպրոցի աշակերտներու հետ միասին,
ժողովրդեան խումբ բազմութիւն մը, արք և կանայք
ազգային երգերով կընկերանան համակրելի երիտասարդ
վարդապետին ճանապարհին: Ժողովուրդը կէս ժամ հետ
ի ան թափէ յետոյ՝ կը վերադառնայ. իսկ ձիաւորները
մինչև 9 ժամու ճանապարհ կընկերանան անոր: Երբ
վերջապէս վարդապետը ոտով կանգնեալ հետ առանձին
կը մնայ, այնժամ կսկսեն նորա գլխին կարկուտի պէս
տեղալ այդ անպիտաններու հայհոյանքները. անոանցիկ
կը լինի մանաւանդ նոցա կոչու ու բիրտ վարմունքը նորա
հետ Կարին ուղղակի կառավարութեան պաշտօնատունը
կը տարուի, տղա անտի ի խնդրոյ տեղայն առաջնորդին,
կը յանձնուի առաջնորդարանին: Հետեւեալ օր կուտակալը
իւր ներկայութեան կանչելով՝ Ալաշկերտի գաղթականու-
թեան շարժման մասին մանրամասն հարցումներ կընէ,
որոց ամենուն ալ վարդապետը կատարատիանէ համարձակ
և կը պատմէ իրազեկութիւնը, կը բացատրէ ժողովրդեան
արդար յազմանց պատճառները: Սակայն վալին այդ
ամենը լսելէ զինի կզառնայ անոր հետեւեալ սպաննալից
խօսքերով. «Դուք անմիջապէս Պոլսի տխարի մեկնիք, դուք
էք պատճառ այդ բոլոր շարժմանց, ժողովուրդը իւր
միճակէն չառ գոհ է»՝ Հայր սուրբը հետեւեալ օրը կը
մեկնի ի Տրապիզոն:

Սակայն այս կատակերգութիւնը Մամբրէ հօր հետաց
մամբ միայն չվերջանար. որպէս զի շարիքը կատարեալ
լինի՝ վարդապետին ձերբակալութեան օրուայ գիշերը՝
թիւրքերը կը մանին Ալաշկերտի եկեղեցին, վարձագոր,
բազմոց, կապերտ, ամենը ի մի ժողովելով կը զիզեն
եկեղեցւոյն մէջ, տակաւ մ' ալ ձէթ (60 օխա) վերան ընց-
նելով՝ կը փռեն և ամբողջ եկեղեցին հրդեհաբակ կուտան:
Հետեւեալ օրը քննիչներ կուգան, կը քննեն եղածը և՛
գիտէք ինչ կըսեն. «Հայերը զիտմամբ վառած են եկե-
ղեցին, որպէս զի խնդիր յարուցանեն»:

Ժողովուրդը տեսնելով եկեղեցին վառած, իսկ նորա
հարստութիւնքը՝ ոտնակոխ արած և կողմաւոր մատն-
ուած և այն, կը գրգռուի չափազանց. կատաղած ժողո-
վուրդը կը յարձակուի թիւրքերի վրայ. կուրը կը սատա-
կանայ և երկու կողմանէ մօտաւորապէս 50 հոգի կընկնին,
35 թիւրք, 15 հայ:

Այս ամենը գիտնալէ յետոյ, այս ամենը լսելէ և նորէն
ու նորէն կարդալէ յետոյ՝ զարմանալի է որ զարձեալ
ամեն բարեկործան նոյն իսկ սուլթանէն, չարեայ այդ
զերազոյն պատճառէն ու երազական խախտում ու ան-
որոշ գիւտնազրիտութենէն կատարուելի չարկաւ, սխալ է այդ
ճանապարհը, ընդ որ կուզեն առաջնորդել ոմանք պար,
գամիտներ տառապեալ և ծեծեալ հայ ժողովուրդը: Բայց
ժողովուրդը գիտէ իր անելիքը և գիտէ որոնք են իր
առաջնորդները: Մօտ սպազան անշուշտ այդ ցոյց կուտայ:
X.

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ . (Սեփական թղթակցից)

22 յունիս, 1890.

Մանրածանր լուրեր ունեմ այս անգամ ձեզ հաղորդե-
լու... Կարի սրտայն դ անցքեր տեղի ունեցած են ի Հա-
յաստան թէև հրապարակի վրայ չըլած զրոյցք առատ
և բազմատեսակ են այս պահուս, սակայն օրուան
կարեւորագոյն լուրերն են անոնք որք կը վերաբերին
Հարնոյ վերջին դէպքերուն: Դժբախտաբար այդ դէպքե-
րուն վրայ կարեւոր մանրամասնութիւնք և ստուգապա-
տում տեղեկութիւնք կը պակսին մեզ. ուստի այդ մասին
ստա տարածում զանազան և իրարու հակասակ
զրոյցներուն մէջէն, եթէ ոչ ըստ ամենայնի ճշգրտագոյնը,
գէթ հաւանականագոյնքը դուրս կը գրեմ ձեզ: Այս
միթէ կարելի է ճշգրտել և հաւաստի լուրեր ունենալ
այնտեղ ուր լրագրական ազատութիւնը խաղաւ բարձուած
է, արտասահմանի լրագրաց մեծագոյն մասին մուտքն
արգիլուած: Բաւական չէր այդչափ բանարարութիւն և
թղթատարական անապահովութիւն, և ահա այս վերջին
չարաթնեւում մէջ Կարնոյ և Կ. Պոլսոյ միջև թղթատա-
րական և հեռագրական յարաբերութիւնք խզուեցան և
Հայաստանի միւս քաղաքներէն եկած նամակներն ալ
նամակատան մէջ կը բացուին և զրոյցներութեան բովէն
անցնելէ վերջ կը յանձնուին իրենց տէրերուն:

Կ ար ն ո յ դ է պ ք Ը . — Ներկայ յունիս ամսոյ 6-ին
չորեքշաբթի օրը՝ Կարնոյ վալին պաշտօնեաներով և
ստիկաններով հայոց առաջնորդարան կերթայ և գեր-
առաջնորդ Հօր կիմանցէ թէ ազգային սեփականութեանց
ամսնոց մասին կասկած կայ թէ ղէնք միջերուած լինի,
ուստի պիտի խուզարկէ առաջնորդարանը, ազգային
վարձարանը և եկեղեցին: Խուզարկութիւնը կը կատա-
րուի նախ առաջնորդարանի մէջ ուր ոչինչ կը գտնուի:
Անկէ կանցնին ազգ. վարձարանը՝ որ առաջնորդարանին
կից է. անդ վարձարանի տեսուչը ստարկութիւն կընէ
ու կը զիմացրէ. բայց ստատելով ու հրկում ներս կը
մանեն և մանրակրկիտ խուզարկութիւնէ մը վերջ հոն
ալ ոչինչ գտնելով՝ անտի կը գիմեն եկեղեցին: Այդտեղ
ուզածներուն պէս խուզարկելէ վերջ՝ երբ հոն ալ բան
մը չեն գտնել, խորանին ևս կմերձենան և կըսկսին
տակը փորել: Ժողովուրդը որ հետզհետէ հաւաքուելով
սկանաւտես եղած էր այս խուզարկութեանց, կը զայրա-
նայ և ազգ. առաջնորդարանի առջև խանկելով՝ բողոքոյ
ցոյց մը կընէ: Առաջնոյ զն ի դուր կը ջանայ ժողովուրդն
հանդարտեցնել. նոյն միջոցին ոստիկանք և զինուորք կը
հասնին ժողովուրդը ցրուելու համար. բայց նոքա ալ
ընդդիմութիւն գտնելով՝ չեն յաջողիր ցոյցն զադրեցնել:
Յայնժամ ձեռք կը զարնեն սուրի զործածութեան
Արզէն մի քանի հայք սուրնահար բնկած էին, երբ հայ
մը հարկաւրապետի մը ճակտին ուղիւղէրի հարուած մը
կուղղէ և իսկոյն կանչուեցան զայն. ահա այն վայրկեանէն
կուրը կատաղի կերպարանք մը կառնու: Տեղացի թիւր-
քերն տեսնելով և լսելով որ հայք զինուորաց կը գիմա-

զրեն և անոնցմէ զոմանս սպանած են, լաւ մը զինուելով կատաղարար կը յարձակին միանգամայն հայոց ամեն թաղերուն վրայ. ցոյցի մասնակցող հայք կըսկսին զիմել իրենց թաղերը՝ պաշտպանելու համար իրենց ընտանիքները: Այսպիսով կոխն ընդհանուր կը լինի. թաղէ թաղ տունէ տուն, ներսէն, զրոսէն հարուածք և ընդգիծութիւնք միով բանիւ կատարեալ արխնահեղ կոխ մը: Այս կուոյն մէջ 70 ի չափ հայեր կը մնանին. թիւրքաց կուտան կը հաշարի 35 հոգի, 34 զինուոր և մէկ սպայ. երկու կողմից վիրաւորերից թիւն հաշուոյ տակ չէ. ամանք 400 է աւելի կը համարին:

Լուր կայ թէ այս կուոյն մէջ թուրք խուժանը Անգղիոյ հիւստոստարանի առջև խռնելով՝ անարգանքներ տեղացուցիր ևն հիւստոստին՝ զԱնգլիա նկատելով պատճառ այս չարեաց: Բայց այդոյ՝ հայերը զիմած կը լինին Անգղիոյ հիւստոստարանի առջև և ուզած են հասկընել թէ Անգղիոյ անտարբերութիւնն հասուցած է զիրենք այս վիճակին:

Այն կուոյն վրայ Կարնոյ կուտակարութիւնն հետազրու երկու հազար զօրք ուզած է Երզնկայի զօրաւանակէն:

Այս շփոթութեանց վրայ երեք օր հայերն իրենց խանութները չեն բացած և աստ անդ փոքրիկ ընդհարումներ նորոգուր են: Տակաւին ստոյգ չզխտով թէ այդ շփոթութիւններէ վերջ հանդարտութիւնը վերահաստատուեցա՞ւ թէ ոչ: Այս յայտնի է թէ՛ քաղաքն ամենախիստ հսկողութեան և պաշարման վիճակի ևն թարկված է:

Կենդանական կատաղարութիւնն Կարնոյ շփոթութեանց այս յորերուն վրայ շատ վարանած ու տագնապած է: Սուլթանն շարունակ հետազոնելով անձամբ հրամաններ կարձակէ և տեղեւոյն վիճակին աւելի արագ և աւելի ստոյգ տեղեկութիւններ ստնելու համար՝ Կարնոյ հետազրուական թիւերն ուղղակի կայսերական պարտան հետ հաղորդակցութեան դրուած են:

Նախարարաց խորհուրդն՝ զրեթէ ամեն օր կայսերական պարտան մէջ արտասովոր նիստ կը գումարի և կըզրադի զխաւորապէս հայկական խնդրով: Հայ նախարարք ներկայ չեն գտնուիր այս նիստերու: Նախաւորաց խորհրդոյ անցեալ հինգշաբթի գլխերուն նիստը տներ է մինչև սոսուօտ:

Անցեալ օր հայոց պատրիարքն արդարութեան գործը նախարարին տունը գնաց տեսակցելու: Նախարարն հիւանդութիւն պատճառելով՝ չընդունեց այցելութիւնն: Անոր պատրիարքն Բ. Գուռ կերթայ և կը տեսակցի մեծ եպարքոսի հետ: Եպարքոսն ոչինչ որոշ պատասխան չտար. Կարնոյ գէպըին մասին անգիտութիւն ցոյց կուտայ և խտրել կըսէ թէ՛ «Հայերը թող հանդարտ կենան»: Այս կերպով ճամբայ կը տրուի պատրիարքն: Ահա այս վիճակին հասած է պատրիարքական իշխանութիւնն ու ազգեցութիւնը հանգէպ Գրան:

Այս անտանելի կայութեան պատճառաւ Քաղաքական ժողովը կըստիպէ պատրիարքն որ հրաժարական տայ: Կը խօսուի թէ պատրիարքն արամազիր է հրաժարելու այս ստիպման վրայ և այժմ՝ պատրաստելու վրայ է մի ազգու և պատճառարանեայ հրաժարական որ պիտի մտաւցուի բիշ օրէն:

Աւազկերտի, Խնուսոյ, Մշոյ և այլ տեղերու վրայ ևս լուրեր կը չըլին, իբր թէ այդ տեղերն ալ նմանօրինակ գէպեր ու խտովութիւնք տեղի ունեցած լինին: Այն լուրերը բոլորովին վերապաշտութեամբ կը հաղորդեմ, սուանց երաշխաւորելու անոնց ստուգութիւնը:

Սամանեան արժեթղթոյ գներն երկու չարաթէ ի վեր անկած են. այս անկումն ոչ միայն պուլկարական վերջին չըջարեականի արդիւնք կը համարուի, այլ և հետևութիւն հայկական խնդրոյ՝ Կարնոյ գէպըին:

Արդէն յայտնի է թէ՛ այն եւրօպական թերթերն որոնք շոգորթութեամբ չեն շոյեր սուլթանին քաղաքականութիւնը, արդիւրած են թուրքիա մանելէ: Այս վերջին գէպէն ի վեր կիմանանք թէ որոշում տրուած է ընդհանուր եւրօպական թերթերու ի թուրքիա մուտն արգելու: Ահա թէ սքքան խեղճ մաքի տէր, որոնք խաւարանէր և արմար կառավարութեան մը ներքէ կը գտնուին: Խեղճին ծանր կուզան ճշմարտուէր և անկեղծ լրագրաց արժանակիւ յանդիմանութիւնք և բարեկամական խրատք, և զիս իր ներքին զեղծմանց ու անկարգութեանց յառաջ բերած չարքները կը վերադրէ արտարին զրգմանց և թերազրութեանց:

Հոշակաւոր առաքակապետ Մուստապէի զոհերէն կարուանապէս Ալին, որ բոլորքուրու մէկի հայու հետ Պոլիս եկած էր և որոյ գառն ևս տաճկական արդարութիւնը փաշտացած էր, երկար տոնն աստ տեղերէն և մեծ հատատատամութեամբ ամեն զրկանաց և իր մոլեռանդ կրօնակցած պարսաւանաց տոկալէ վերջ՝ վերջնա վերստին կը զիմէ սուլթանի ա. բարտուղար Սիւրէյա փաշային, յայտնելով թէ որոշած է նոր աղերսագիր ներկայացնել սուլթանին: Սիւրէյա փաշա կը յայտարարէ թէ՛ քանի որ հայերու հետ միացած գառ կը վարէ՝ պիտի վնասուի. մինչդեռ՝ եթէ դատէն ետ կենալով վերադառնայ՝ իրեն աւելի շահաւոր կը լինի և յայնժամ կառավարութիւնն իր իրաւունքները կը ճանաչէ և իրեն գոհացում կուտայ: Միով բանիւ՝ կէս խոստմունքներ և կէս սպառնալիք՝ վերջապէս կը յաջողի՝ եթէ ոչ համաղել խեղճ կարաւանապետն, որով սա այս օրերս դատարկածն ճանապարհ կիւնէ իւր հայրենիքը վերադառնալու:

Պերճ.

ՆԱՍՏԱԿ Կ. ՊՈԼԻՍԻՅ.

(Սեփական թղթակցից)

29 յունիս 1890.

Կ ա ռ ն ո յ գ է ա բ ը .

Ահա Կարնայ գէպի վրայ ստոյգ տեղեկութիւններ որք ուղղակի Կարնէն հասած են՝ մի ամենահաւատարմագիրս զոր և կերպաւորեմք Ահա բառ առ բառ ի մէջ կը բերեմ այդ թղթակցութիւնը:—

«Ամայս 5.ին երեքշաբթի օրն քաղաքիս կուսակառն՝ ընկերակցութեամբ՝ զինուորական մի քանի փաշաներու, երեկոյեան ժամ 7.ին յայտնի և համարձակ խուզարկեց տեղւոյս եկեղեցին և Սանատարեան վարժարանն ապա մամթերք գտնելու յուսով: «Մ ու խ ա ի ը ի ս ա ա ը գ» (հաւատարիմ՝ լրատու) ստորագրութեամբ թուղթ մը մինչև սուլթանին ելած և անոր հրամանն եղած է եզեր խուզարկել հայոց եկեղեցին: Ամեն անկիւն, ամեն տեղ խուզարկեցին և բան մը չգտան: Զայս տեսնելով ու լսելով ժողովուրդը յուզուեցաւ և հետեւեալ առաւօտ ամեն հայ խանութը փակ թողլով առաջնորդարան գիմեյ իւր զգացած խորին վիշտն ազգ. իշխանութեան և նորա միջոցաւ սուլթանին ներկայացնելու համար: Եկեղեցւոյ դռնին մէջ գիզուած բազմութիւնը փակեց եկեղեցին և վարժարաններն, և ամենքը գործադուլ ըրած. հաւաքուեցան և սկսան ցաւակցել միմեանց այն կտակածանայ համար որուն ենթարկուած էր իրենց դարաւոր հաւատարմութիւնը. բազմութիւնը զօնգագունդ չըջնցաւ փողոցները և ուր որ խանութ մը բաց կտեսնէր փակել տուաւ: Կառավարութիւնը բոլորովին խորամանկ դիրք մ'առաւ. ծայն չհանեց ոչ մի բանի. միայն փողիսներ լեցուցին իրենց ծ ու ու ն ա լ ն ե թ ը անձանց անուններով: Ժողովրդային յուզումն յառաջ եկած էր եկեղեցւոյ խուզարկութենէն ետք՝ երթալով շատացաւ. ամբողջ շաբաթ նակեց իւր գործադուլն նաև հինգշաբթի և ուրբաթ օր. այս վերջին օրն՝ ըստ փառազանայ ժողովրդեան՝ ազգ. իշխանութիւնն հեռագիր մը կը պատրաստէր ուղղելի առ սուլթանն և որոյ մէջ ամեն ցաւ և վիշտ իրենց իսկական գոյներով պիտի նկարագրուէին: Հարկ է ըսել թէ եկեղեցին գոյ մնաց չարունակ այն օրերն և ժողովրդային յուզումն սաստկացաւ: Ուրբաթ օրն՝ այն ինչ ժողովուրդն իւր պատգամաւորները ընտրեց երթալ կարգաւ հեռագիրն ստորագրելու համար, ահա կառավարական զօրքերն 6000 հոգի՝ թողին իրենց տեղերն՝ Վըշլասն և զինեալ իջան քաղաք սրտէս թէ ամբողջ ցրուելու և խաղաղութեան հսկելու համար. զի այդ միջոցին տեղացի թիւրքերն զինեալ բիրտ դանակ և այլն ի ձեռին՝ յանուն կրօնի կըսկսէին հաւաքուել եկեղեցւոյ շուկան. զօրքերն մտան եկեղեցւոյ բակը առաջնորդութեամբ չէրքէշ հաղարակաւ մը և կատարեւապէս ճակատամարտի գիրք աշնելով՝ նշան տրուածին պէս՝ արձակեցին հրացաններն և սպանեցին այդտեղ ժամակոչ մը և քանի մը հատ ալ վրդաւորեցին. թուրք զինուոր մ'ալ սպանուեցաւ: Այդէն ժողովուրդն այլ ևս սկսաւ փախչել և զանրու առաջը

զարնուել յետոյ՝ ամեն մարդ սկսաւ մի մի կողմ՝ վազվել յառաջատու Լատախլերցի մը հարկաւոր է այդ պահուն քաղաքին վիճակն՝ ողորմելի հայերուն բացն ու կոծն նկարագրելու համար. փախչողներու յառաջատուութիւնն և վայրագ զինուորներու դանձնք հալածելն և սուլինի մահացու հարուածներ տալն. ով որ կողաւոր զինուորաց ճանկէն, կը հանդիպի խժգուն ամբոխի. ամենքն ալ պ ա գ ա թ, զ ա ս ա պ, մ'օ լ լ ա, վերջապէս մոլեռանդ և արիւնարբու մարդիկ. սոքա «քեաֆիր, խալին, կեալուր» կըսեն ու կուտան հարուած: Այսպէս զինուորներն ու կատաղի ամբոխն իրենց զայրոյթն յագեցնելէ վերջ՝ կարգը կուգայ պ ա չ ը պ օ զ ու կ ն ե թ ու ն օրն որ սկսածը ըստ մը կը ծեծեն: Աչքովս տեսայ զայս ամեն և հազիւ կրցայ ինքզինքս ազատել. առն մը բաց չէր կարելի գտնել այն իրիկուն. շատեր ալ իրենց տները թողած փախած էին. բերդին մէջ հայոց երեք հատ մ'ա զ ա գ ա որք 1500 լիւրացի տարանք կը պարտենակէին՝ թիւրքերն կողապտեցին խիստ մանրամասնութեամբ: Այդի մեծ կոտորած կար Կ ա ռ ն ո յ ճ ամբուն վրայ ուր 10.15 է սուլի տուններ թաղեցին, փողոցն բոլոր տուններուն ապակիները կտորտեցին և հայհոյանքով հաւատք, ազգ, ամեն բան իրար խառնեցին: Մանրագոյն պարագայ մ'ալ այն է որ թուրք խուժանը Անգլիոյ հիւպատոսարանի ապակիներն ալ խորտակեց և այս ցոյցն ա՛յնպիսի կատաղի կերպարանք ունէր՝ որ հիւպատոսէին սարսափահար և ահաբեկ շտեմարան կը մտնէ: Կեալ շատ խժգմութիւնը. շատ երկաւր կը լինի մանրամասն գրել սպանեալներու սրտախարչ և աղիողորմ պարագայներն. այն երեկոյ ինքզինքն ազատողը արքայութիւն երթալու պէս էր: Միւսեւոյ թիւն է 15, վիրաւորեւոյ չորս հարիւր, ըստ մեծի մասին զինուորաց հարուածք և սուլինի վերք. հազիւ քառորդը ժողովրդեան ձեռամբ զարկուած. ժողովուրդն ծեծի մէջ ունեցաւ իւր մեծագոյն մասնակցութիւնը. վիրաւորեալներէ շատերուն վիճակը տագնապալից է: Կատարեալ անիշխանութիւն կը տիրէ ազգային չըմանակի մէջ. ոչ որ չկայ հարցանող: Այժմ՝ ձերբակալութիւններ կը լինին հայոցմէ և կառավարութիւնը կը ջանայ հայ կ ա կ ա ն յ ե ղ ա մ օ խ ու թ ե ա ն կերպարանք տալ գործին և պատասխանատուութիւնը ծանրացնել հայոց վրայ. մինչդեռ ամեն ինչ ցոյց կուտայ թէ այդ խուզարկութիւնը կանխամտածեալ կոտորած մը յառաջ բերելու նպատակաւ ի գործ գրուեցաւ: Զխարզ և իցէ, այժմէն ձերբակալեւոյ թիւը հիսունի հասաւ. սոցա մէջ է նաև Կէրէքցեան խաչատուր աղան և ուսուցիչներ: Խորին սուղ կը տիրէ հայոց մէջ. խանութները կը բացուին այժմ՝ ժամը ըստ թրքաց 2.ին և կը գոցուին տասին: Նոր բարբարոսութիւնը կը շարունակուին. քիչ առաջ հայ ազգայ մը սպաններ են զ ա ս ա պ ն ե թ . կա, տարեալ անապահովութիւն կեանքի, թողութիւններ, որ մերը չեն: Հիւպատոսական մարմիններն ամբողջութեամբ մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդեցին իրենց տէրութեանց. թուրքերն զրգուած են և ամեն վայրկեան փոսնդ կըսպանին»

Ուրիշ տեղերի վրա էլ արհեստագործական աշխատանքները կատարվում են թանկացած և անհասկանալի մեթոդներով, որոնք հաճախ անհասկանալի են լինում հասարակության համար։ Այս թերին կը ջանամք լրացնել ուրիշ աղբյուրի հաստատված տեղեկություններով։

Այսպես, մեր արտադրած նամակին մէջ այնպես կերելի թէ անտեղիկ անհասկանալի թերթային կողմէ կոչված է, մինչդեռ միտ բոլոր տեղեկությունները որք հաստատ են զանազան աղբյուրներէ և ինքն իրար հերքող զրոյցներով, սա կէտիս մէջ համոզման են թէ՛ հայեր կեկեցեալ խաղաղութեան ժամանակ չկարենալով զսպել իրենց արգար զայրոյթը՝ անտեղիկ մին կրակ բրեր և զինուոր մը սպաներ է։ Այս կէտս պարզուեալ արժանի է և կարեւորութիւն ունի։

Բաւական արժանաւատա աղբյուրէ մ' անուամ տեղեկութեանց նայելով՝ կոտորած զոհերէն մին ուստահարաւ և եղեր։ Անգլիական հիւպատոսը փողոցէն անցած ժամանակ զօրքերը փոխանակ ճամապարհ տարա զինք հրեր և պատին զարկեր են։ Ռուս հիւպատոսի սպասարը շուկայէն բան մը գնած ժամանակ երբ շին համաձայնած՝ բսեր են։ Այս է որ զլուսդ ուսից մրայ է, կեանքի մը։

Պարսկական հիւպատոսը ըստ արժանւոյն պաշտպանութիւն բրեր է իրեն ապաւինեալ հայերուն։

Սպանուողներէն անոնց անունները կը յիշուին։ Նշեալ անուն Կարնեյին, Ղազար անուն Գուրկոնչի մը և Սա. նասարեանի ուսուցիչ մը։

Տաճկաց մուսուլմաններ մասին որոշ թիւ չգիտեմք զեւտնցեալ անգամ չեմոզ զրոյցներուն համեմատ թուանշաններ նշանակելի, բայց վերջէն անուամ լրաց նայելով՝ այդ թուանշանը չստիպանցեալ կերելին, նոցա կորուստն նուազ եղած է, զի յատուկ պատրաստութեամբ և զօրաց ու խաւանին պարսկացութեամբ տեղի ունեցած է յարձակումն, այդ յարձակման կանխամտածեալ լինելուն տարակոյս չմնար։

Պաշտօնական ստաց աղբյուրէ կիմանամք նաեւ թէ քաղաքին մէջ զինուորական յատուկ քօմիսիոն մը հաստատված է որոյ ազդեցութեան տակ զործուած է այս ամերը։

Ընդհանուր կերպով երկրից կայ որ Կարնոյ գէպքն իւր հակահարուածը պիտի ունենայ շատ մը հայաբնակ գաւառաց մէջ և մեր անդէն ժողովուրդը զինու ճարակ պիտի երթայ։

Թղթակից մը Մուշէն կը գրէ արդարեւ թէ յունիսի 9 ին գիշերը բոլոր Մշոյ բնակիչք ահ ու սարսափի մէջ մինչև առաւօտ հսկում բրեր են, կրօնական ֆէթվայոյ մը որոշուած է եղեր հայերը կոտորել և մուսուլման մօլլայք և ֆաղիքի ի զլուս ունենալով զՀաճի թայի պարզէն պատրաստ են եղեր զէն ի ձեռին յարձակում գործելու։ Բարեբախտաբար մի քանի իմաստուն և հաշտաւթութեամբ մի կողմէ կառավարութիւնն զգուշա-

ցնելով և ի հսկողութիւն հրաւիրելով և միւս կողմէ վտանգն հայոց յայտնելով՝ առ վայր մի առաջին կանոնի հաստատման, որոյ սակայն ուշ կամ կանոնի տեղի ունենալէն մեծապէս կվախցուի, քանի որ այդ ֆէթվան համողը Բաղդադ հանրաժանութ Շէյխ Լալէ Էֆենդին է որ այն կողմերը մարգարէութեան յարգանք կը պատուի և մեծ հեղինակութիւն ունի, և քանի որ ազատ և անպատիժ կը մնայ Մշոյ Հաճի թայի պն որ ցարդ ամեն սոյնուանդական շարժման զլուս կեցած է։ Բնակաւնարար մի և նոյն պատճառներով նոյնքան կը վախցուի մօտաւոր ջարդէ մը ի Բաղդէ որոյ չորջը արդէն կը լսենք թէ համախմբած են բարբարոս և կատաղի քուրդ աշիրէթք և ուր անշուշտ ուրիշ ամեն տեղէ աւելի ճարակ կը գտնէ մալիման մուսուլմանութիւնն, քանի որ տեղացիք բացարձակապէս անգէն են և միանգամայն հարուստ։

Կիմանանք թէ ի Բաքերդ և ի Վան ևս յուզումներ կան, բայց ու է մանրամասնութիւն չունենք զեւտ։

Տրապիզոն.

Տասնհինգ օր յառաջ ի Տրապիզոն հայ մասկաւա մը կը ձերբակալուի, այս մարդն իբր թէ բսեր է։ Յոյնն արուեստաւ, Պոլիարին տրուեցու, Հային ինչո՞ւ չարուի ինքնավարութիւնն։ — Այս մարդը տակաւին բանտն է։ — Կոյր տաճիկ կոտավարութիւնը արդեօք երբ պիտի համոզուի թէ հայկական շարժման առաջին անգամ ու է միջոցով այլ ևս անկարելի է, թո՛ղ թէ բռնութեամբ, բանի որ հայ ազգի օրհնանք այլ ևս միայն կրեաւան, ուսումնական, վարժապետական դասակարգէ շին գար ի յայտ, այլ բուն իսկ ժողովուրդն, բանոյ ու զործոյ գտակարգն է որ արթնցած է և կը ձգտի քաղաքական և տնտեսական անկախութեան, առանց որոյ նա չպիտի գոհանայ և չպիտի հանդարտի երբէք ու երբէք։

Իսկուսական և համահասարակական.

Աստ զրոյց կը պաշտի թէ տաքը հազարի մօտ ուստահայք սահմանագլխէն անցեր են թիւրքահայաստանի վրայ և սպասածութիւնն արդէն սկսեր է զանազան կէտերու վրայ։ Այս լուր բոլորովին անհաստատելի կերելի և զեւ չի ստուգուիր։

Կ. Պօլսէն լուրեր.

Կ. Պօլսոյ շարժումն զօրաւոր համեմատութիւններ կանոնու։ Ժողովրդեան զայրոյթն կառավարութեան և ազգային պաշտօնական մարմնոց դաշնադրութեան գէմ օր քան զօր կաստեղանայ։ Ժողովուրդն ազգային մարմնոց սպառնալիքներ կընէ ամեն ինչ տակն ու վրայ զարձնել իթէ տակաւին շարունակուի այս տարտամ վիճակն, այս թոյլ գործունէութիւնն։ — Իրաւ է որ պատրիարք և վարչութիւն սովորականէն աւելի կը ջանան պաշտպանել ազգի շահերը, սակայն այս ջանք և ճգունք չեն համապատասխաներ բնաւ ժողովրդեան վրայ երեցած սղեւրութեան։ Իրաց այս վիճակին մէջ պատրիարքին անկումն մօտաւորաւ և անխուսափելի կերելի, եթէ ինքնին չկանխչ

հրաժարել: Արդէն երկիցս պատրիարքն երկար տեսութիւն ունեցած է պալատտան քարտուղար Սիրէյա փաշայի հետ և թագրիւ մ'ալ մատուցած է, յայտնելով որ եթէ ազգին պահանջներն զոհացում չգտնեն (կախկապուած տեղեկագիրին մէջ նշանակեալ են), այս անհանդուրժելի վիճակին առջև պիտի հարկադրի տեղի տալ: Տակաւին որոշ պատասխան տրուած չէ:

Վարաթիոյ սակարանին մէջ օտմանտան արժէթուղթը կը շարունակեն անկում կրել ամեն օր:

Երան ժողովն այսօր արտաքոյ կարգի նիստ ըրաւ օրուան հրատապ խնդրոց մասին խորհրդակցելու համար: Չգլխակէ թէ ինչ խաղաղասիրական որոշում պիտի տայ: — Ազգային երեսփոխանական ժողովոյ անցեալ ուրբաթ առաւ նիստն բաւական ազմկալից եղած է և անկնդրոց միջէն մին զայրանալով՝ պոռացեր և յանդիմաներ է դերեփոխան թէ ազգային կենտական և հրատապ խնդիրները մէկդի թողած՝ փցուն և խայտառակ վիճաւանութեամբ ժամանակ կը փառնեն և ազգին իրենց վրայ դրած յայտերը ի դերև կը հանեն: Իրաւունք կուտամք յիշեալ գիտողութեան, կերևի թէ մեր երեսփոխանական ժողովն ալ տակաւին կը կարծէ թէ հայկական խնդրով զրազել միմիայն անգլիական երեսփոխանական ժողովոյն պարտքն է և թէ խոհանութեամբ, խաղաղութեամբ և սպասողական գիւրբով, — յաւելումք և զիւրաւազութեամբ, — հայր կարող են հայկական խնդրոց նպատատոր լուծումը ձեռք բերել: Գէթ այսպէս խորհելով իրենց նախորդները Պեռլինի վիճաժողովոյն ժամանակ, սակայն անգործ չէին կենար: Արդարեւ, մինչև համայն ժողովուրդն կը հաւատայ թէ հայոց բազմին վճռական ժամն հասած է, անհանդուրժելի է ազգային մարմնոց սոյն անշարժութիւնն:

Կարնոյ տառջնորդ գեր. Գէորգ հ. վ. Խեթիւճեան որ

Կարնոյ գէտրէն յառաջ արդէն վատառողջ էր՝ տեղւոյն օգին անցարժանութեան պատճառաւ, այդ ահարկելի գէտրէն միջոցին յուղուելով՝ իւր հիւանդութիւնն աւելի ծանր հանգամանք կըստանայ, և այս հանգամանաց ներքև հրաժարած և հրաժարականն ընդունուած է: Երէկ յատուկ հետազոտ լուր տուած է ազգ. պատրիարքարանին թէ շարաթ օր, 30 յունիս, ճանապարհ կենէ Կ. Պոլիս գալու:

Կիմանալ թէ ուստական գեսարանը պ. Նելիգօֆ որ արձակուրդով Ռուսիա պիտի ուղևորէր, հրահանգ ոտացած է իւր կառավարութիւնէն առ այժմ չմեկնել Կ. Պոլսէն:

Գարձեալ կիմանանք թէ ուստական գեսարանն խիստ ծանուցագիր մ'ուղղելով Բ. Գրան բողոքեր է այն պաշարման վիճակին գէմ յորում կը գտնուի այժմ Կարին, զի այդ վիճակն կը հակառակի ուստական հստատակաց շահուն որք բաղմութեամբ կը գտնուին անդ:

Քարերդէն

Քարերդէն արժանաշատ աղբիւր է հետեւեալ տեղեկութիւնները կըստանաւ:

«Յունիսի 2-ին քաղաքէն երկու ժամ հեռու Քէսիւրէկ կոչուած զիւղը քանի մը հայ երիտասարդներ պըրտել գացած էին և վերագտնալու տանն երգելով կը գրտնուին. — Խեղճեր կարծեր են թէ իրենք ալ մարդ են և ներելի է իրենց երգելը — Յանկարծ կարգ մը մոլեռանդ թուրքեր կը յարձակին երիտասարդաց վրայ, կը հայհոյեն ու կըսկսին գանձելով զարնել. երիտասարդներէն հինգը արիւնլուայ գետին իյնալէն վերջ՝ ներքը կը յաջողին փախչել և գուշուի (պահականաց) ոտականութեան կիմացնեն հեղութիւնը. չուտ մը ոտականք կը հառնին և միւս մտարար իրենց պարտքը կը կատարեն, այսինքն շարագործներէն 34ը բռնելով. Գուլլուզ կը բերնու Յաջորդ առաւօտ՝ սովորութեան համեմատ՝ շարագործք Մէլիւրէ (Քարերդի արուարձանն) կը բերուին և հազարագետին կը յանձնուին. հազարագետար ոտականները լաւ մը յանգիմանելէ ետք՝ շարագործքն անպարտ և աղատ կարճակէ: Հայ երիտասարդք՝ տակաւին հիւանդ և վիրաւոր՝ բողոքազիր կուտան կառավարութեան, բայց փոխանակ շարագործք պատժուելու՝ իրենք կը գտաւ պարտուին պատժոյ: Վերջապէս խեղճ երիտասարդք բաւական մեծ գումար մը կաշառք տալէ վերջ՝ հաղիւ կրնան ազատիլ անիրաւ կառավարութեան պատուհասներէն:

Յունիսի 9-ին Քարերդի մէջ հայ մաւաճառի մը խանութին առջև բաւական վտանգաւոր կերպով ախաււորեալ չուն մը կը քնանար: Ժամանակ անցնելէ վերջ՝ մաւաճառն կը դիտէ թէ չանը պատճառաւ ո՛չ որ իրմէ միւս կուտու. ուստի կը պարտաւորի չունը վանդել և բիշ մ'ալ ձեռքը: Ասոր վրայ քանի մը շնապաշտպան թուրքեր կը յարձակին խեղճի վրայ, կը ձեռնեն, կը հայհոյեն, կը թքեն ու քաշկռակելով կը տանեն կառավարութեան գուշու: Հոն առանց քննութեան կը բանտարկեն: Միջնորդներու շնորհիւ քաղաքագետին գումար մը տրուելով մաւաճառը կաղաւթ. բայց չունը վիրաւորած ըլլալուն համար՝ իրեն կը յանձնեն որ մինչև ասողջանալը չունը դարմանէ: Չգայտն սրտեր, տեսէք, թուրք կառավարութիւնը չուն մը հայէ մ'աւելի կը գտաւ և կը պոչտարանէ չունը՝ մեռակելով հային: Չկարծուի թէ միայն ասոնք կամ միայն այս տեսակ են պատգի հարստահարութիւնք. եթէ ամեն բան գրել հարկ լինի՝ թերթեր պէտք կըլլան...»

Առեւանգում մի Չարսանճագ

Չարսանճակ գաւառի գայմագամանիստ կետրոն Բերրի զիւղաքաղաքէն մէկ ու կէս ժամ հեռու Կէօթէփէ անուն զիւղէն Սըճովցոյնց Յակոբ իւր ընտանեաց հետ մայիսի սիգրները գալու կերթայ աշխատելու. անդ իւր ընտանեաց զործ որոշելէ յետոյ՝ քաղաք ժամ հեռու մարակի մ'եւաին գործի մը կերթայ: Նոյն զիւղի աղային

գիւղի մը հասարակութիւնը խնդրագրով կրողորէ մուլթէղիմնորի արադքներու գէմ կերթան քաղաք իրենց բողոքով, կներկայացնեն թուղթը կառավարչական սալ տօնետներին որուն հարկն է և պատասխան կտանան ծեծ, թուք, անարգանք:

Քանի մը խօսք միրիրացութեան մասին:

Սհաւասիկ եկաւ ժամանակը, երբ գիւղացին պիտի մշակէ իր հողերը: Սակայն եղ չունի, ի՞նչ ընէ, կղիմէ աղայի մը և կննդրի գոյգ մը եղ արտերին համար: Եղնի կամ փարա տուող աղան կառաջարկէ անտանիկ պայմաններ, նախ հողը գրաւ կաննի, եթէ յետագայ տարին առատութիւն չկուի և գիւղացին չկրցաւ փարան վճարել, աղան հողն իրեն կանփականացնէ և բացի այդ կաննէ արդիւնաբերութեան բոլոր արդիւնքը, իրբն իրեն հատուցանելի: Ինչպէս աւելի վերը տեսանք, բացի պետական հարկերէ, որ գիւղացիէն կաննէ անոր ար գետնց կէտը, միւս կէտն ալ բաժին-բաժին կընէ մուլթէղիմն, վարդապետին, աղային և այլն և ինք կմնայ դադարեալծեան: Մի քանի տարի, պարտքերի մէջ ընկողը վաճ, ծանր վիճակի մը ենթակայ, նա քաղք կուգայ աջ և ձախ և ի վերջոյ ամեն բան, ընտանիք, տուն, տեղ կձգէ երեսի վրայ, կաննէ պանդուխտի անմաշ ցուպը, կծակ մէջքը և կերթայ, ուր որ կնային իր աչքերը: Նա կղիմէ պանդխտութեան, ուր թշուառութեան նոր հօրիզօն մը կրացուի անոր առջև... Մշոյ մօտերը, 3 ժամ հեռաւորութեամբ, գիւղ մը կայ Խաս անունով, 400 տունէ բաղկացած, անոր տեսքը տարօրինակ և քսամունիկ տալաւորութիւն կզործէ մարդու վրայ, զրեթէ ամեն տուն 4-6 դին կայ, որոնց ամուսիններն օտարութիւնէ 10-15 տարիէ ի վեր չեն վերադարձած: Այդ գիւղը կանանց թագաւորութիւն կներկայացնէ, բայց վաճ այդպիսի թագաւորութեան նորա թէ ներքին և թէ արտաքին կեանքն անթարգ մանելի տխրութիւն, ցաւ կներշնչէ մարդու սրտին:

Այդպէս են միրիրացութեան ախտի հետեւանքները, մէկ ախտ, որ չառ տարածված է Հայաստանի մէջ:

Սնցնենք այժմ վախառուների կարգին:

Գիւղացին կերթայ քաղաք աղ գնելու և հարկաւ ամենէ յաճախ ստակ չունենար, որ աղին գինը վճարի: Վախառու աղան բարի է, չի պնդեր, որ իսկայն վճարի և կնշանակվի I հոխա աղը կալիւրի ժամանակ հատուցանել I հոտ ցորեանով: Յետագայ տարին աղա վախառուն կրկին չաւհանջեր վճարը և հասկանալի պատճառաւ գիւղացին ալ արդէն անկարող կըլլայ վճարել: Այսպէս ցորեանի վախառնութիւն ստակ: Սակայն այնպիսի կերպով մը կկարգադրէ իր գործը աղա վախառուն որ երկրորդ տարին, դանազան տոկոսներ հալիւ ստած, I հոխա աղին վճարին տանապատիկը պարտք կընկնի գիւղացու վրան: Աղա-վախառուն երրորդ տարին չաւհանջեր իր «տանէ լիքը», այլ միայն «կը յիշեցունէ» և նոր պայման մը կդնէ, չորրորդ տարին փոխարէն ստակի վճարել իւղով: 10 լիւրաչափ, յակամայից գիւղացին կհամաձայնի: Զորբորդ տարին մէկ այլ պայման և իւղը նորէն կփոխվի ուրիշ առարկայով մը և այդպէս տարիէ տարի քաղքը իրենց

I հոխա աղն այնպիսի գրամագլխի մը կվերածուի, որ իր պարկին մէջ գիւղացիին խաղաղ կննդի: Ամենապարզ օրինակ մը: Մշոյ մէջ հայ մը, ստակ չըլլալուն համար, վախառուն 8 հոխա աղ կդնէ: Այս արժէքը 8 տարի քաղքէլէն յետքը այն աստիճանի կհասնի, որ անբող մարդու ձեռքէ կաննեն երկու հարիւր տկի արժէք տնեցաւ ջրաղացը և քոսն հոգուց բողկացած ընտանիք սը կզրկուի իր սարուստի միակ աղբիւրէ: Կնականաբար, բողքը, գանգատ անմոտութիւն է, վասն զի ո՛չ կարգ կայ, ո՛չ կանոն և ո՛չ օրէնք:

Ահա և մեր վանքերն և վարդապետները:

Վիտաւորութիւնս չէ բնաւ վանական կեանքը նկարագրել, այլ միայն ընդհանուր կերպով գծագրել թէ ի՞նչ ծանր բեռներ են մեր վանքերն և վարդապետները բանող ժողովրդեան համար և ինչպէս անոնք ի շարը գործ կը դնեն իրենց տխրոտն և տանձնաշնորհեալ դիրքն:

Վանքերն ունեն իրենց ահագին կարուածներն, այդ կարուածներն դարձած են սեփականութիւն վանքի, խլկելով զանազան միջոցներով գիւղացու ձեռքէ: Բայց այդ սեփականութիւնը, գիւղերն ալ բաժանված են վանքերի միջև: Տարեկան քանի մը անգամ մեր վարդապետները կպտանն գիւղերը վանական տուրք հաւաքելու համար — հաց, ոչխար, տուար, ձի և այլն: Դոքա ալ ժողովրդեան մեծ կեղեքիչներն են: Բայց ո՛ր կերթան այդ հացը, այդ անասունները: Անշուշտ կերթան մասամբ այդ հացը, այդ անասունները: Անշուշտ կերթան այս կամ այն վանքը, բայց ըստ մեծի մասին կերթան այս կամ այն վարդապետի անձնական հարստութիւնը ստուարացնելու, այս խօսքով կերթան վարդապետների արու և կգ տարիաւ, այս խօսքով կերթան վարդապետների արու և կգ տարիաւ, ծունկերի տունը: Մի փոքրիկ օրինակ: Մեծ պատի տուն կծամանէի մի գիւղ, ուր եկաւ Ա. վանքի նուիրակը և հաւաքեց վանքին համար 3 լիւր թուրքուն: Քանի մ'օրէն վերջ ստիթ ունեցայ հանդիսելու նոյն վանքը և վանահօր հետ խօսակցութիւն ունեցած տունն, նկատեցի, որ վերոյ յիշեալ գիւղէն ժողոված 3 լիւր թուրքունը և մի ոչխար հոգեբաժինն վանք չէ հասած: Հարեանցի կերպով հարցուցի նուիրակի տուրքեր ժողովելուն յաջողութեան մասին: Պատասխանէ երեցաւ, որ քանի մը գիւղերէ ոչինչ է բերած և ատոնց մէջ է նաեւ և իմ գիտցած գիւղը: Ես յայտնեցի եղելութիւնն: Վանահայրն այնչափ դարմանք չապացուցեց, նա գիտէր թէ ուր կերթային այդ բոլորը, ինչ քանի մ'օրէն ետք ալ ստուգվեցաւ: Տեղացի կանանց մէջ ամենաքեզ հագուածները կվայելին մեծ յարգանք, իրեն սիրուհի այս կամ այն վարդապետին: Վարդապետ մը, որ մերկ կհասնի երկրին ներսերը, նշանակեալ այս կամ այն պաշտօնով, այստեղէն երկար ամեայ գեղի, շտայր ատիական փափկասէր կեանք փայլելէն յետոյ, ժողովուրդն ամեն քայլափոխին խաբարէլէն, հարստահարէլէն, կեղեքէլէն, անպիտան օրինակ հանդիսանելէն յետոյ, — կմեկնէ այստեղէն բաւական ունեւոր, վայելելով պատրիարքարանի հովանաւորութիւնը և գրաւելով ազգիս մէջ աւելի ու աւելի բարձր ու ծանր սալ տօններ: Եւ այդ տարրերը կկաղմնեն մեր այժմեան հոգեւորականութիւնը, և այդ տարրերը կյանդգնին իրենց

հռչակել կառավարիչ ազգին, նրա կրթիչ, նրա ցուերի և իղձերի թարգման, նրա ներկայացուցիչ: Տգէտ, անբաւարար, կեղեքիչ — այդ կառավարութեան ժողովրդասպան գործերի նպատակը զանազան մ'է մեր մէջ, որ միանգամայն արժանի է նախատինքի և որուն գէտ կռիւն ամեն ժողովրդասէր ու հայրենասէր հայու պարտականութիւնն պիտի սեպուի:

Տէրունական հարկահանութիւնը գիւղացու համար մի մեծ պատիժ է: Պատիժ է նրա համար, երբ արու զաւակ կծնուի, 4 օրական ըլլալուն պէս անմիջապէս կաւահանջին քառասուն դահեկան: Մի առ մի թւել այդ հարկահանութեան թւերն ու կերպերը զիս շատ հետու կտանի: Սակայն բերիմ այսօր օրինակ մը: Ամեն մի ոչխարէ կառավարութիւնը կտանէ դահեկան, բայց ոչխարը այնքան աման է և փարան այնքան սուկաւ, որ ոչխարներն հազիւ կրնան 4 դահեկանով ծախուիլ և ուրեմն գիւղացին շահ մը չունի բացի մնաէ. նա որչափով կը գնի ոչխարը, նայնչափով կ'իճարէ կառավարութեան, այդ հաշուին մէջ ի նկատի չունենալով անոր ամբողջ տարւածան աշխատանքը ոչխարներուն վրայ:

Հարկահան զաւթիւնները խմբերով կուղարկուին գիւղերը հարկահանութեան: Այդ ժամին գիւղը, ուր կ'ըլտնուին զաւթիւնը, սղալի պատկեր մը կ'ներկայացնի: Հաւ, ոչխար, տաւար, ձի, զանազան մթերքներ և աղոնց կից՝ գիւղացու աղջիկը, կինը — ամենը այդ ժամին կ'զոհուին այդ զաւթիւններու կարգադրութեան և քմահաճոյքին... և լաց, կոծ, միթմիթոյք զժողովրդեան, սպանալիք, ձեծ, յիշոյ ամեն բան կ'ստանուին և կ'ներկայացուի մի տարօրինակ շուկայ, որ իր աղմկով ու տեսքով դառն, շատ գառն աղլիցութիւն կ'գործէ: Զաւթիւններն մի առ մի կ'ըջնին տները և օրինակ կ'հանդիպեն կին մը, որ անտէր մնացած է մի քանի ջոջութիւններով, էրիկը հեռացած՝ օտարութեան մէջ կ'զոհուի, և զաւթիւնը կ'ազանջնին անորմէ իր «տալիքը»՝ «Հա՛ց չկայ» ի՞նչ տամ ձեզ... կը լայ կնոջ յուսահատական ճիւղ: Զաւթիւնը «բարի» կ'զոհուին և սպանալիք կ'արդարով կըսեն թէ միւս օրուան համար պատրաստ ունենայ ամեն ինչ հարկին է, եթէ ոչ պատիժ կ'ստանայ ըստ արժանոյն:

Եւ ահաւաստի որբ կնոջ սե օրն աւելի կըսանայ և կըսկսի թշուառութեան նոր չրջան մը. նա կ'ամ պիտի փախչի գիւղէն որ աղատուի զաւթիւններէն, կ'ամ իր ունեցած չունեցածը ամբողջովին պիտի գրաւ գնէ զոհանջներու համար զաւթիւնների պահանջն և կ'ամ թէ պիտի կատարէ այն գերը, որին կ'ըրմէ ողորմելին ծայրայեղ թշուառ հանգամանքների շնորհիւ... Անգամ մը ասիթ ունեցայ ներկայ ըլլալու հետեւեալ տեսարանին: Աղբատ գիւղացիէ մը կ'ազանջնէ հարկեր. նա բան մը չունի, ո՛չ ալ անասուն, որ ծախէ և այնպէս զոհացունէ զաւթիւններուն. այս վերջիններն այդ տեսներով, կրնան անոր և անոր կինը, կմերկացունեն, կ'սպել կուտան սիւնէ մը և կ'սկսեն սարսափելի գանակոծութիւն մը, որ թշուառներու արխնոտած աչքերը դուրս ցատկելու

չափ կ'կրակուին... Ոչ մէկը գիւղացիներէն իրաւունք ունի միջամտելու, եթէ չի ուզեր ինքն ալ նոյն վիճակին հասնել: Եւ այդ մարդասպան գանակոծութիւնն այնչափ պիտի տեսի, մինչև որ գիւղացիներէն ունեւոր մէկը խղճահարուի, ձեծ վաճ գիւղացու հոգը գրաւով վերցնէ, որպէս զի նա հարկը վճարել կ'արենայ... Զխարեթ գիւղին մէջ սարսափելի անցք մը պատահեցաւ, որ այն օրունէ զիս դարձուց սուլթանի և անոր կառավարութեան ամենատեսերիմ թշնամի: Այն մը, որ ամուսինը սպանալու էր ի Պօլիս, հարկը տալ չկարենալու համար, կատարելապէս կմերկացնեն, իր դաւակայ աչքին առջև կ'կապեն սիւնէ մը և կ'սկսին զլուին ի վար մեծ ամանով ուղղ ջուր անձել յայտնելով անոր թէ պիտի աղատուի միայն այն ժամանակ երբ իր աղջիկը յանձնէ հարկահաններին... Ոչ գրիչ կրնայ գրել և ո՛չ լեզու պատմել այն ամեն գաղանթութիւններն և բարբարոսութիւններն, որ կատաւարութեան պաշտօնեաները կ'գործադրեն անբաղդ, մշտակոծ ժողովրդեան վրայ: Եւ կառավարութեան այդ անպատմելի վայրագութեանց վրայ կ'աւելնան նաեւ քիւրդ բէյերու վայրագութիւնք. սուկայն այս վերջինների աղբիւրն կրկին կառավարութիւնն է: Այդ կէտ կատուգեն նոյն իրենք քիւրդ բէյեր: Ահա թէ ինչ կըսէ քիւրդ բէյը, երբ անորմէ բարեկամաբար կ'հարցնեն այն հարածանաց մասին, որ ինք բաժին կընէ հայերուն: «Մենք քիւրդերս երկրագործութեամբ չենք պարսպիր, վասն զի մեզ աւելի գիւրին է և աւելի ձեռնառու հայի վաստակն խելը: Եթէ հայը քաջ է, թող շտայ մեզի և զիմադրէ, իսկ մենք կ'սիրենք ազատ պատեր, մեր ուզածն ընել և ուրիշ աշխատանքով ապրել: Եթէ հայի արխն չծծենք, մեր վարկ կառավարութեան առջև կ'որոցնենք, վասն զի անոր պաշտօնեաներ իրենք մեզ կ'ստիպեն այդ ճանրայով լրացունել մեր շահը և կ'սեն մեզ, որ հայը մեզ պատառ է և կառավարութեանէ ոչինչ պահանջ ընելու չենք: Գուք հայի տէրն էք, կըսեն մեզ, բէյերուս, և անոր անձն ու ինչքը ձերն են. ճշտութեամբ կատարեցէք ձեր գերը, որպէս զի չըրկուէք ձեր արածնութիւններէ: Մենք ալ կ'կատարենք մեր գերն ամենայն յօժարութեամբ և աճողութեամբ: Ամեն մարդ իր անձին համար կ'ապրի: Ի՞նչ կուզէք, որ մենք ընենք, երբ այդպիսի պարագայից ու պայմաններու մէջ կ'ընեն մեր կեանքը: Եւ մեր յարձակ մանց, աւերմանց և հարստահարութեանց համար մենք ոչ մէկէ մը կ'շտամբանք և արգելք չենք գտներ: Մուտա բէյը յայտնի է ինչեր է ըրած և ինչ սիրալիր ընդունելութիւն գտած կառավարութեան կողմանէ: Անոր հայր Միրզա բէյն ալ մի հայ գիւղ ամբողջապէս այրեց և մեծամեծ հարստութիւն տարաւ այնտեղէ, չարիքներ հասցուց հայոց և այդ ամենէ ետքը անոր տարան Պօլիս, ուր պատժի փոխարէն փաղաքական ընդունելութիւն գտաւ և փառքով յետ զրկուեցաւ Մուշ: Աղանկ շատեր կան: Մենք շատ բան կ'ընենք և հիւքմաթը փոխանակ մեզ պատմելու, աւելի կ'խրախուսի: Մենք ալ կ'ընենք, ինչու չէ: Ողորմելի հայերն այդ ամեն չարիքներուն առջև կ'ընեն և մենք ալ աւելի կ'քաջալուրդենք: Եթէ

հայերը կճանչնան պատիւ և արի են թող ապստամբեն . թիւրք զիւզացին ալ սնոր պէս թշուառ է և զժգոհ կատախարութենէ : Իսկ մենք, թէև ասիթ մը չունենք զժգոհ բլլալու կատախարութենէ, բայց կտրենք մեր աղատութիւնը, մենք ալ կմիանանք հայոց ապստամբութեան . մեր չափն ալ այդպէս կթելադրէ»

Արբուն .

Հ Ա Յ Ո Յ Կ Ե Ա Ն Ք Ը .

«Հնչակի» ներկայ համարումը թերցողը կգտնէ սուստ տեղեկութիւններ թ . Հայաստանում տեղի ունեցող բազմաթիւ անցքերի մասին ընդհանրապէս և Կարինի նշանաւոր գէպի մասին մասնաւորապէս Ամրոջ մէկ ամսվայ ընթացքում տեղեկութիւնները Կարինի գէպի մասին համարում էին միանանց հակասող, միմեանց հերքող, երբեմն չափազանցաբար, երբեմն, ընդհակառակը, գէպի խեղճան ծառայը սահմանափակած կերպով (Բացի այդ, սկզբնական տեղեկութիւններն այդ գէպը ներկայացրին վերջին տեղեկութիւններից բաւական տարբեր կերպարանքով : Ասկայն, չնայած այդ բարդութիւններին, այժմ դժուար չէ նկատել մի բան . այն, որ թիւրք կառավարութեան զապանի նախագծով ու զրգումով է առաջացել այդ գէպը, որ նա այնտեղ խաղացել է պրօվօկատորի դեր — դա մի կողմից . իսկ միւս կողմից՝ հայ ժողովուրդը տրամադիր է եղել կատախարութեան զցած մարտական ձեռնոցն ընդունել բաւական ազատական և զանազան Այժմ հայ ժողովուրդի ջգերը խիստ լարված են, նա ստատիկ զրգումով է կոտախարութեան գէպ, և հէնց այդ պատճառով կատախարութեան նետած կայծերը հայ ժողովուրդի մէջ գտնելով այրվելու ու փռնալու ընդունակ նիւթեր, հայերը մէկ այնպիսի ընդդիմութիւն են ցուց տվել նրան, որ նա չէր կարող սուստ : Մի և նոյն ժամանակ, պէտք է ասել, որ կատախարութեանը բաւական թանկ նստեց իր այդ քայն այն ազմիով, որ իր շուրջը բարձրացրեց Կարինի գէպը և որ եւրօպական լրագրութեան տեսնելով տվեց թէ՛ «Հայկական խնդիրը կրկին երևան է գալիս» : Բայց այդ, կատախարութեանն իր այդ քայլը թանկ նստեց առաւել ևս այն տեսակէտից, որ տակաւին երէկ Հայաստանի ժողովուրդը խուլ ու համբ էր և նրա կրած հալածանքներն՝ անարձագանգ, այսօր արդէն Հայաստանի զանազան անկիւններից խրաման ու յուզման ձայներ են ելնում, հայ ժողովուրդն աչքերը մեծ-մեծ բաց արած, ուշի ուշով դիտում է քայքայվող կատարարութեան քայլերը և ժողովուրդի սարսափն ու զժգոհութիւնըն ամեն ժամ սպստում են ասթի, որպէս զի արտաշայտվին : Եւ ինչ . իրերի ընթացքը Հայաստանում և կատախարութեան վերաբերութիւնը գէպի հայ ժողովուրդը չէն տանում արդեօք արագնաթայց կերպով մինչ այն կէտը, երբ, վերջապէս, սարսիկ հայի հրէշտար համբը թաթիւն էլ հատած, նա միջոց կունենայ իր սխի զարեւոր ծարաւն արեան գետերով յաղեցնել և ի վերջոյ պայ.

ծառ ժպիտ տեսնել իր գէպի վրայ, նկատելով իր աղատութեան արջալըսը, մինչդեռ Տաճկաստանը կործանվում է : Այդ հանգամանքը սուլթանի կատարարութեան քաջ յայտնի է և նոյն այդ է նրա վախի պատճառը, որ նրան փրկիւրած բերանով հրամաններ է անել տալիս — «Խեղդել, ճնշել ամեն շարժում, որ տեղի կունենայ հայերի մէջ» : Եւ նոյն այդ է նրա սարսափի պատճառը, որ նրան ստիպում է յուզված արտով զիւրներն անքուն մնացած, իր միւստրների հետ ամրափակ պալատում հայկական խնդիրը քննարկելու համար աչք կուրացնող պէսախաղացի փառանքից վերանկ կարել կարկատել և կայսերական տկանը չհետացնել այն լուրերից, որ յատուկ հետազոտական թիւով ուղղակի նրա ապարանն են համարում Կարինի, սուլթանական մարմինը զոգացնելով և հայկական խնդրի քունն օրօրելով... Ժողովական փողի հնչելով իսկ հայ ժողովուրդի խրատմը և Մեծ թիւրք — մարդակեր պատուաւի սարսափը թնդ հայ յիշատիւրականներին լինի իրախոյս ու քաջալեր և թող տեղի տակունութեամբ, տեղի մեծ հաւատով սուրբ զործի աջողութեան նկատմամբ, տեղի ոգևորված և տեղի համարձակ կերպով նրանք մղեն միանգամ սկսած մարտը, առաւել զրգունով ժողովուրդին, վստ պահելով նրա ապստամբական զգացումը, կսղմակերպելով իրենց ոյժերը միանգամ ընդունած ծրագրով ու նպատակներով և թող զխնամն, որ յաղթութիւնն իրենցն է, որովհետեւ հայ ժողովուրդային լէգէոններն իրենց կողմն են :

Շ ո Ր Հ ա կ ա լ ու թ հ ա մ ր ստացվեցան հետեւեալ գումարները .

Շ . քաղաքից Y . ից 11 բարբ, Z . ից 3 բարբ :

Ժ . ք . ից Կ . ից 25 ֆրանկ :

Ե . . . ք . ից Զ . () . ի ձեռով ժողոված՝ 25 բարբ :

Պ . ք . ից Ն . ից 20 ֆրանկ :

Բ . ք . ից Ա . ից 20 ֆրանկ :

Շ . ք . ից X . ից ստացված է 41 բարբ յատուկ նպատակով : Այդ գումարն ուղարկւողին գրված է նամակ :

• • •

Մամուլի տակն է և չուտով լոյս կտեսնէ Միքայէլ Նալբանդեանցի «Լրկրագործութիւն» գրութեամբը՝ կցված «Հնչակի» խմբագրութեան Շ ա ն ո թ ու թ իւ ն ն եր ո վ :

• • •

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ և տեղեկութիւններ ուղարկել հետեւեալ հասցեով .

Montpellier (France) . — M. Beniard . Poste Restante (Nr 25) իսկ գրամ ուղարկել .

Bale (Suisse) . M. Daniel . Poste Restante .

Ի ճ ո ճ ու . Հայկական ազատ տպարան .